

Ulla Moilanen

Missä ovat Suomen rautakautiset kissat?

Ruotsissa ja Ahvenanmaalla kissoja esiintyy jo vanhemmalla rautakaudella, mutta Manner-Suomesta tunnetaan toistaiseksi vain yksi nuoremmalle rautakaudelle ajoittuva kissanluulöytö. Suomen rautakautisten kissojen löytäminen saattaa vaatia kaivausmenetelmien ja luiden talteenottomenetelmien tarkentamista. Yhtä tärkeää on kuitenkin pohtia kissan merkitystä nimenomaan Suomen rautakauden kontekstissa, sillä se vaikuttaa siihen, mistä ja minkälaisia jäännöksiä eläimistä pitäisi löytyä. Yleisesti ottaen kissojen harvinaisuus viittaa siihen, että eläimeen liitettiin rautakauden Suomessa mahdollisesti hyvin erilaisia uskomuksia ja ajatuksia kuin Ruotsissa.

Var är Finlands järnålderstida katter?

I Sverige och Finland uppträder katter redan under äldre järnålder, men från det finska fastlandet känner man hittills bara ett kattbensfynd, som härstammar från yngre järnålder. Det är möjligt att en ökad noggrannhet i grävmetoder och tillvaratagningsmetoder av ben är nödvändig för att hitta Finlands järnålderstida katter. Det är dock lika viktigt att fundera på kattens betydelse specifikt i kontexten av Finlands järnålder, eftersom denna inverkar på var och hurudana lämningar av djuren som borde hittas. Allmänt sett pekar katternas sällsynthet på att mycket olika föreställningar och tankar kan ha associerats med katter i järnålderstida Finland i jämförelse med Sverige.

Geenitutkimusten mukaan nykyisten kotikissojen alkuperä on Lähi-Idässä, jossa vanhimmat merkit kissan ja ihmisen yhteiselosta ovat yli 9000 vuotta vanhoja (Montague et al. 2014; Ottoni & Van Neer 2020; Vigne et al. 2004). Ajallisesti tämä sopii hyvin yhteen laajamittaiseen maanviljelyyn siirtymisen kanssa. Viljavarastot houkuttelivat jyrsojia, mikä lisäsi niiden määriä ja tarjosi kissoille helppoa ravintoa. Kautta aikojen kissaan on liittynyt myös erilaisia uskomuksia, ja vaikka kissa mielletään helposti hyötyeläimeksi, on se voinut toimia myös ihmisen seuralaisena.

Euroopassa kotikissan leviäminen uusille alueille yhdistetään Rooman valtakunnan ekspansioon (Toplak 2019: 218). Ruotsin vanhimmat kissanluulöydöt ajoittuvat kuitenkin jo esiroomalaiselle rautakaudelle (n. 500 eaa.–ajanlaskun alku) ja ne ovat peräisin Uplannista rituaalisesta asuinpaikkakontekstista, rakennuksen paalunsihasta (Toplak 2019: 218). Ruotsissa kissoja löytyy toisinaan ihmisten haudoista kansainvaellus- ja vendelajan vaihteesta 500-luvulta, mutta vasta tämän jälkeen kissojen esiintyminen haudoissa runsastuu (Andersson

1993: 14). Esimerkiksi Uplannin viikinki-aikaisissa (n. 800–1100 jaa.) polttohautauksissa kissa on jo toiseksi yleisimmin esiintyvä eläin heti koiran jälkeen (Petré 2010: 348).

Ahvenanmaan viikinki-aikaisista hautakummuista kissoja on myös löytenyt (Kuva 1), tosin selvästi vähemmän kuin koiria. Jan Storån (2019) julkaisemien analyysien mukaan Kvarnbackenin kalmistossa noin 18% haudoista sisälsi kissan, Långängsbackenissa noin 6%, Stenhagenissa 14%, Godbyssä 14% ja Grelsby/Prestgårdenissa 33%. Näistä kalmistoista yhteensä kolmessatoista haudassa on ollut sekä kissa että koira (Storå 2019: 154). Manner-Suomen toistaiseksi vanhimpana kissanluulöytönä voidaan pitää Hämeenlinnan Kirstulan Riihimäen viikinki-aikaisesta polt-

tokenttäkalmistosta löytynyttä kissan kantapäänluuta (Ukkonen & Mannermaa 2017: 173). Kontekstin perusteella Hämeenlinnan kissanluulöydön ajoitus vaikuttaa selvältä, sillä luu on palanut ja se on löytenyt ihmisluiden yhteydestä polttokalmistokerroksesta. Sen sijaan muiden rautakautisten kohteiden kaivauksissa talteen saatujen kissanluiden ajoitukset eivät ole yhtä selviä. Esimerkiksi Laitilan Vainionmäen rautakautisesta kalmistosta tunnistettu mahdollinen kissan varttinäluu on palamaton (Salo 2004), mikä kertoo, ettei se liity polttohautaukseen. Mikkelin Moision Latokallion rautakautisen kalmiston ja keskiaikaisen asuinpaikan (Schulz 2013: 21) kaivauksissa löytyneet kissan luut ovat puolestaan lähes kokonaisuudesta luurangosta, jonka yhteydestä löytyi myös

Kuva 1. Rautakautisesta hautakummusta löytyneitä kissan luuta näytteillä Ahvenanmaan museon perusnäyttelyssä. Kuva: Ulla Moilanen

sammakoiden luita (From 1993). Sastamalan Roismalan Ristimäen rautakautisesta röykkiöstä tunnistettujen kissanpentujen luiden yhteydessä on puolestaan ollut palamattomia vesimyyrän luita, mistä syystä Roismalan Ristimäen kissaa on pidetty kohdetta nuorempana (Asplund et al. 2019: 113). Laitilan, Mikkelin ja Sastamalan tapauksissa onkin todennäköisesti kyse sekundaarisista konteksteista.

Miksi rautakautisia kissoja sitten on löytynyt Ahvenanmaalta, mutta ei juurikaan Manner-Suomesta? Yksi mahdollinen syy rautakautisten kissojen puuttumiseen Manner-Suomesta voi olla se, että polttokenttäkalmistojen luuaineistoja ei ole vielä systemaattisesti analysoitu. Hämeenlinnan kissa on tuskin ollut ainoa laatuaan, joten kissoja löytynee enemmän siinä vaiheessa, kun luuaineistoja tutkitaan enemmän – vaikka edellä esitetyt esimerkit muistuttavat myös tarkan löytökontekstin merkityksestä. Jos kissat jäävät uusista analyyseistä huolimatta puuttumaan, selitys voi liittyä osittain tutkittavan aineiston laatuun ja edustavuuteen sekä luiden talteenottomenetelmiin. Ahvenanmaalla kumpuhautojen poltetu luuaineisto on usein säilynyt suurempina fragmentteina kuin Manner-Suomen polttokenttäkalmistojen luumateriaali. Kissojen luut ovat melko pieniä, joten etenkin fragmentoitunut ja mahdollisesti polttamisen jälkeen murskattu luuainees saattaa olla vaikeasti löydettävissä ja tunnistettavissa. On mahdollista, että pienet luut tai niiden kappaleet olisivat löydettävissä ainoastaan pienisilmäisellä seulalla seuloittaessa, mitä ei kuitenkaan kaikissa kaivauksissa ole aina tehty. Ruumishautoihin, joissa orgaaninen aines säilyy huonosti, pienestä kissasta ei taas välttämättä jää mitään jälkiä.

Yksi pohdinnan arvoinen seikka liittyy kissan kulttuurisiin ja rituaalisiin merkityseroihin Suomessa ja Skandinaviassa. Ahvenanmaan kissat voivat selittyä skandinaavisella kulttuuripiirillä ja siten skandinaavisilla kissaan liittyvillä uskomuksilla,

joissa niissäkin on mahdollisesti nähtävissä runsaasti ajallisia ja alueellisia eroja (Sigvalius 1994: 69; Storå 2019: 152). Skandinaviassa hautoihin asetetut kissat on usein yhdistetty hedelmällisyyden ja rakkauden jumalatar Freijaan, sillä skandinaavisen taruston mukaan tämä matkusti kissojen vetämillä vaunuilla auringon ja valon jumala Balderin hautajaisiin. Samasta syystä kissaa on usein pidetty naisten eläimenä (Gräslund 1981; Prehal 2011: 43; Zachrisson 2004: 165), vaikka Maria Anderssonin (1993: 14) tekemän laskelman mukaan kaikista sellaisista ruotsalaisista hautauksista, joissa esiintyy myös kissojen luita, miesten hautoja on 53,6 %, naisten 32,1 % ja lasten ainoastaan 14,3 %. Matthias Toplakin (2019: 220) mukaan kissa olisi assosioitu Freijaan vasta keskiajalla, eikä kissa olisi siten ollut mitenkään erityisen feminiiniseksi mielletty eläin vielä viikinkiajalla. Toisinaan naisten hautojen kissat on voitu myös tulkita vainajan *fylgjaksi*, joka uskomusten mukaan oli henkilön rinnalla kulkeva yliluonnollinen olento tai hahmo. Saagojen mukaan henkilön kohtaloon ja onneen vaikuttava fylgja saattoi ilmestyä unessa, ja usein eläimen hahmossa (Kanerva 2007: 34, 63).

Anderssonin (1993: 20, 31–32) mukaan hautaan asetettu kissa on ollut erityisesti aikuisilla statussymboli sukupuolesta riippumatta. Toplak (2019) on vienyt samaa tulkintaa eteenpäin ehdottamalla, että hautalöydöt kertovat kissojen olleen vielä viikinkiajan alussa eksoottisia prestiisilemmikkejä (Kuva 2). Tämä ajatus perustuu siihen, että lähes kaikki kissan sisältäneet haudat on varustettu muutenkin varsin rikkain antimin. Kissa myös yleistyy viikinkiajan kuluessa, mikä voisi kertoa lemmikkiuodin leviämisestä vähitellen yläluokan ulkopuolelle. Toplak näkee kissassa myös maskuliinista symboliikkaa, sillä Borretylin koristeornamentiikassa esiintyy kissamaisia eläimiä, ja tällä tyylillä koristellut esineet on usein yhdistetty varakkaisiin tai korkeassa sosiaalisessa asemassa oleviin

Kuva 2. Ruotsissa viikinkiaikaiset kissat on yhdistetty erityisesti miehiin. On myös ehdotettu, että kissat olisivat olleet prestiisilemmikkejä. Kuva: Ulla Moilanen

miehiin. Myös Ann-Sofie Gräslund (1981: 50) on pitänyt Birkan kissoja luksustuotteena, joskin hän on yhdistänyt eläimen nimenomaan naisiin ja lapsiin. Toisaalta kissojen kanssa haudatut naiset on nähty myös noitina, tietäjinä tai maagisina parantajina, joilla on voinut olla korkea asema yhteisössä, sillä saagoissa mainitaan ennustajattaren käsissä olleen kissanturkista tehdyt rukkaset (Hedeager 1999: 74–75). Kissarukkaset voi kyllä selittää myös käytännön syillä, sillä

viikinkiajalla kissoilla oli merkitystä erityisesti turkiseläiminä. Esimerkiksi Tanskasta on tunnistettu kissojen turkisten käsittelyyn erikoistuneita tuotantokeskuksia (Bitz-Thorsen & Gotfredsen 2018), ja onpa kissojen turkkien hyödyntämisestä merkkejä vielä keskiajan Turustakin (Tourunen 2008: 130).

Aiemmin mainitussa Hämeenlinnan Riihimäen Kirstulan löydössä on kyseessä kissan kantapäänluu (Ukkonen &

Mannermaa 2017: 173). Pirkko Ukkosen ja Kristiina Mannermaan (2017: 173) mukaan löytö ei viittaa kissaturkikseen, sillä taljoihin jätetään yleensä jalkojen ääripäässä sijaitsevat varvasluut. Olisiko Hämeenlinnan löydössä siis kyse vainajan kumppaniksi roviolle laitetusta prestiisilemmikistä ruotsalaiseen tapaan? Vai olisiko roviolla voinut olla esimerkiksi taikaesineenä käytetty kissan käpälä? Entä mikä kissanluulöydön ajoitus oikeastaan on? Jos Hämeen kalmistoja on käytetty pitkään, voisi kissa ajoittua vastaristiretkijälle ja olla siten rautakautisen sijasta varhaiskeskiaikainen.

Saattaa olla, että kissat olivat Suomessa vielä hyvin harvinaisia rautakaudella, sillä kissanluulöydöt lisääntyvät eläinluuaineistoissa vasta keskiajalla. Kissojen luita on löytynyt muun muassa Turun keskiaikaisista kaupunkikerroksista ja Kuusiston piispanlinnasta (Haggrén 2015: 415–416). Sen sijaan esimerkiksi Raision Mullin varhaiskeskiaikaisen asuinpaikan eläinluulöytöihin ei kuulu yhtäkään kissaa, vaikka joukossa on muiden pienikokoisten eläinten, kuten kalojen ja lintujen, luita (Hukantaival & Bläuer 2017). Sinänsä erikoista suhteellisen myöhäinen kissojen yleistyminen ei ole, sillä myös Tanskassa kissalöydöt lisääntyvät selvästi vasta viikinkiajan kuluessa – seikka joka on mahdollisesti yhteydessä rottien yleistymiseen (Bitz-Thorsen & Gotfredsen 2018: 243). Suomessa rottia oli vielä keskiajalla vähän (Huffhammer & Walløe 2013), joten kissojakaan ei välttämättä ole tarvittu. Toisaalta muutkin jysijät voivat aiheuttaa haittoja viljavarastoissa, joten mikä eläin olisi voinut korvata kissan viljavarastojen vartijana maanviljelyn vakiintuessa? Olisiko pihapiirissä viihtyvä käärme, kansanperinteen ”elättikäärme”, voinut ajaa saman asian? Keskiajan kissoja on arveltu lähinnä puolivilleiksi eläimiksi, joilla ei ollut varsinaista lemmikkistatusta (Tourunen 2008: 143). Kuitenkin juuri kissojen harvinaisuus rautakaudella saa pohtimaan myös mahdollisuutta, että kissat olisivat olleet

myös Suomen alueella prestiisilemmikkejä tai eläimiä, joihin liittyi poikkeuksellisia erityismerkityksiä.

Miten rautakautisten kissojen jäljille sitten voisi päästä, jos ne ovat olleet harvinaisia? Keinoina voivat olla polttokenttäkalmistojen kaivausmenetelmien ja luulöytöjen talteenottamisen pohtiminen ja tarkentaminen sekä osteologisten analyysien lisääminen. Jos rautakautisten kissojen luita ei näistäkään keinoista huolimatta Suomesta löydy, voidaan pohtia, olisiko alueelle silti voitu tuoda kissaturkiksia, joissa luita ei välttämättä ole ollut jäljellä. Tällaisten jäänteiden jäljille voidaan mahdollisesti päästä mikroskooppisten karvajäänteiden tutkimuksella (Kirkinen 2019). On kiinnostavaa, että esimerkiksi Euran Luustarin kalmistosta ei ole ainakaan toistaiseksi tunnistettu rautakautisten kotikissojen karvoja. Sen sijaan kahden pienen lapsen haudasta löytyneet kissaeläimen karvat on tulkittu mahdollisesti ilvesturkin jäänteeksi (Kirkinen 2019: 63).

Yleisesti ottaen kissalöytöjen vähäisyys viittaa siihen, että kissalla on ollut rautakauden Suomessa erilainen merkitys kuin Ruotsissa. Siitä syystä tutkimusmenetelmien tarkentamisen ohella on tärkeä pohtia myös kissan mahdollisia merkityksiä laajemmassa kontekstissa, sillä ne vaikuttavat siihen, mistä ja minkälaisia jäännöksiä eläimistä pitäisi löytyä.

Osa jutusta on aiemmin julkaistu Kalmistopiirissä (<https://kalmistopiiri.fi/2020/05/02/kissoja-rautakautisissa-haudoissa/>).

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Andersson, M. 1993. Kattalog: En Studie Av Den Svenske Tamkattens Tidiga Historia. C-uppsatts. Lunds Universitet.
- From, S. 2013. *Mikkeli Moisio Latokallio 1993*. Osteologinen analyysi. Tutkimusraportti, Museoviraston arkisto.
- Kanerva, K. 2007. "...siltikään hän ei ollut onnen mies". *Epäonnen käsite ja epäonnen kulttuuriset merkitykset 1200–1300-luvun Islannissa saagan Gísla saga Súrssonar valossa*. Pro gradu -tutkielma. Kultuurihistoria, Turun yliopisto.
- Petré, B. 2010. *Arkeologiska undersökningar på fornlämning RAÄ 34, Lunda/Berga, Lovö sn., Uppland gravfält från vikingatid, äldre järnålder och yngre bronsålder samt boplatsslämnningar från bronsåldern*. Lovö Archaeological Reports and Studies Nr 9 År 2010. Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholm University.
- Prehal, B. 2011. *Freyja's Cats: Perspectives on Recent Viking Age Finds in Þegjandadalur, North Iceland*. Master's Thesis. Hunter College of the City University of New York.
- Salo, K. 2004. *Osteologinen analyysi, Laitila Vainionmäki KM 34726, Kirsi Luoto 2004*. Tutkimusraportti. Museoviraston arkisto.
- Schulz, E.-L. 2013. *Mikkeli Moisio Latokallio/Moisio pelto ja Mikkelin Milk Kyyhkylänniemi Kyyhkylä/Porrassalmenpelto*. Kaivausraportti, Museoviraston arkisto.
- Gräslund, A.-S. 1981. *Birka IV: The Burial Customs. A Study of the Graves on Björkö*. Diss. Uppsala University, 1981. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Haggrén, G. 2015. Keskiajan arkeologia. Teoksessa: Haggrén, G., Halinen, P., Lavento, M., Raninen, S. & Wessman, A. (toim.) *Muinaisuutemme jäljet*: 369–536. Helsinki: Gaudeamus.
- Hedeager, L. 1999. *Skygger av en annen virkelighet: Oldnordiske myter*. Oslo: Pax Forlag.
- Hufthammer, A. K. & Walløe, L. 2013. Rats cannot have been intermediate hosts for Yersinia pestis during medieval plague epidemics in Northern Europe. *Journal of Archaeological Science*, Vol. 40, Issue 4, April 2013: 1752–1759.
- Hukantaival, S. & Bläuer, A. 2017. Ritual Deposition of Animals in Late Iron Age Finland: A Case-Study of the Mulli Settlement Site in Raisio. *Estonian Journal of Archaeology*, Vol. 21, No 2: 161–185.
- Kirkinen, T. 2019. *Between Skins. Animal skins in the Iron Age and historical burials in Eastern Fennoscandia*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Montague, M. J., Li, G., Gandolfi, B. et al. 2014. Comparative analysis of the domestic cat genome reveals genetic signatures underlying feline biology and domestication. *PNAS*, December 2, 2014, 111 (48) 17230–17235.
- Otoni, C. & Van Neer, W. 2020. The Dispersal of the Domestic Cat Paleogenetic and Zooarcheological Evidence. *Near Eastern Archaeology*, Vol. 83, Nr 1: 38–45.
- Sigvallius, B. 1994. *Funeral Pyres: Iron Age Cremations in North Spånga*. Stockholm: Osteological Research Laboratory, Stockholm University.
- Storå, J. 2019. Om hund och katt i gravsammanhang från yngre järnålder på Ålandsöarna. *Åländsk odling* 2019: 148–167.
- Toplak, M. S. 2020. The Warrior and the Cat. A Re-evaluation of the Roles of Domestic Cats in Viking Age Scandinavia. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 79, 2019: 213–246.
- Ukkonen, P. & Mannermaa, K. 2017. *Jääkauden jälkeläiset. Suomen lintujen ja nisäkkäiden varhainen historia*. Museoviraston julkaisu- ja 8. Helsinki: Museovirasto.

Tutkimuskirjallisuus

- Asplund, H., Moisio, J., Salomaa, S. & Bläuer, A. 2019. Digging deeper into an Iron Age cairn - Rethinking Roismala Ristimäki n Sastamala, Finland. *Fennoscandia archaeologica* XXXVI (2019): 108–129.
- Bitz-Thorsen, J. & Gotfredsen, A. B. 2018. Domestic cats (*Felis catus*) in Denmark have increased significantly in size since the Viking Age. *Danish Journal of Archaeology*, Vol. 7 (2018), Issue 2: 241–254.

Missä ovat Suomen rautakautiset kissat?

- Vigne, J.-D., Guilaine, J., Debue, K., Haye, L. & Gérard, P. 2004. Early taming of the cat in Cyprus. *Science*, 304 (5668) (2004).
- Zachrisson, T. 2004. The holiness of Helgö. H. Clarke & K. Lamm (toim.) *Excavations at Helgö XVI. Exotic and Sacral Finds from Helgö*: 143–175. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie Och Antikvitets Akademien.

Kirjoittaja on Turun yliopiston arkeologian oppiaineen tohtorikoulutettava ja vuosina 2019–2020 biologian oppiaineen vetämän Kipot ja kielet -hankkeen projektitutkija. ulla.moilanen1@gmail.com